

ILLOKUTIV AKT VA ULARNING TURLARI

Jumaqulova Shaxnoza Qudrat qizi
Termiz davlat universiteti, Ingliz tili va
adabiyoti kafedrasida stajyor-tadqiqotchisi
E-mail: shaxnoz2023@mail.ru
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7089854>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi nutqiy aktlarning illokutiv akti va ularning turlari haqida fikr yuritilgan. Turli badiiy asarlardan nutqiy aktlar tanlab olinib, ularning illokutiv akti tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Illokutiv akt, representativ (assertiv), direktiv, komissiv, ekspressiv, deklarativ.

Maʼlum bir fikrni soʻzlovchi ifodalar ekan, ushbu nutq mazmuni aniq va tushunarli boʻlishi tinglovchi uchun muhim hisoblanadi. Tinglovchi tomonidan ushbu mazmun anglanib, uning mazkur fikrga nisbatan harakati oʻzaro aloqador sanaladi. Shu sababli, nutq faoliyati davomida uning mazmuni oʻrganilishi pragmatikada tadqiq etiluvchi dolzarb masalalardan biri sanaladi.

S.X.Azimovning soʻzlariga koʻra, nutqiy akt tushunchasi mohiyatiga koʻra soʻzlovchi nutqida kommunikativ niyat aks etadi [2, 182]. J.Ostin nutq aktlarini lokutiv, illokutiv, perllokutiv aktlarga ajratganligini Arso Setyaji [1, 18] qayd etgan. Ushbu aktlardan illokutiv akt nutq mazmunini aks etishida muhim rol oʻynaydi. “Illokutiv akt” tushunchasini pragmatikada inson tomonidan nutqiy jarayonda va nutqiy faoliyat vositasida bajariladigan harakat sifatida Sh.Safarov taʼriflab, O.G.Pochepsovning quyidagi fikrlarini qayd etadi: 1) illokutiv harakatning ijrochisi (agenti) soʻzlovchi yoki yozuvchidir; 2) illokutiv akt nutq yaratilish faoliyatidan farq qiladi; 3) illokutiv akt nutq yaratilish faoliyati jarayonida yuzaga keladi; 4) illokutiv akt nutqiy faoliyat vositasida bajariladi [6, 83].

J.Syorl illokutiv aktlarning beshta asosiy turga yaʼni representativlar (yoki assertivlar), direktivlar, komissivlar, ekspressivlar va deklarativlarga ajratadi [7, 1]. J.Syorl tasnifi nutqiy harakatlarning asosiy xususiyatlarini umumlashtirib, tizimlashtirgan holda oʻrganish va tahlil qilish imkonini beradi.

J.Syorl representativ yoki assertiv sinf aʼzolarining maqsadini soʻzlovchini biror narsaning mavjudligiga, ifodalangan taklifning haqiqatiga majbur qilib, ushbu sinfning barcha aʼzolari toʻgʻri va yolgʻonni oʻz ichiga olgan baholash oʻlchovi boʻyicha baholanishini tushuntiradi [7, 10].

Direktivlar guruhini P.V.H.Smit soʻzlovchining tinglovchini biror narsa qilishga undashga urinishlari [5, 8], Sh.Safarov buyruq, savol, iltimos, ogohlantirish kabi tinglovchini faoliyatga undovchi nutqiy aktlar [6, 91].

Sh.Safarov illokutiv akt bo'yicha J.Syorl tasnifida keltirilgan komissivlar guruhini J.Ostin ajratgan guruhga moslashtirib [6, 91], bu guruhni va'da berish va boshqa turdagi majburiyatlar bilan ifodalaydi [6, 90].

J.Syorlning fikriga ko'ra, ekspressivlar sinfining illokatsion nuqtasi taklif mazmunida ko'rsatilgan holatlar to'g'risidagi samimiylik sharoitida ko'rsatilgan psixologik holatni ifodalash bo'lib, ekspressiv fe'llarning paradigmalari "minnatdorchilik", "tabriklash", "uzr so'rash", "ta'ziya bildirish", "afsuslanish" va "xush kelibsiz" kabilardir [7, 12].

Deklarativlar guruhini J.Syorl "nutq harakatlarining o'ziga xos toifasi" sifatida ta'riflab, ular, odatda, ba'zi bir institutsional doirada buni amalga oshirishga vakolatli shaxs tomonidan bajarilishini G.N.Lich qayd etadi [4, 106].

Mazkur tadqiqotda turli badiiy asarlardan olingan nutqiy aktarning illokutiv aktlari va ularning turlari tahlil qilinadi.

Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" qissasidan olingan "Baxtash tavakkal!" [9, 46] parchasida qo'llanilgan nutqiy aktning illokutiv aktida so'zlovchini kelajakdagi harakat yo'nalishiga ogohlantirish illokutiv kuchi mavjudligi sababli direktivlar guruhiga kiradi va "omadini sinab tavakkal qilishidan ogohlantirish"ni ifodalaydi.

"Ammo Sayfi Soqiyevich bu sadoqat ostida yashirinib yotgan narsani yaxshi bilar, ertaga omadi yurishmay qolsa bu odamlarning hech bo'lmaganda yarmisi o'zidan yuz o'girib ketishiga aqli yetar edi." [3, 117] parchasi O'tkir Hoshimov qalamiga mansub "Nur borki, soya bor" asaridan olingan bo'lib, ushbu nutqiy aktda xabar berish illokutiv kuchi bo'lib, illokutiv assertiv (reprezentativ) turini ifodalaydi va "Sayfi Soqiyevich bu sadoqat ostida yashirinib yotgan narsani yaxshi bilishi, ertaga ishi o'ngidan kelmay qolsa bu odamlarning hech bo'lmaganda yarmisi o'zidan yuz o'girib ketishiga aqli yetishini anglatish" illokutiv akt hisoblanadi.

Shuningdek, Tog'ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" qissasida quyidagi "U bir erkak, zo'r bir erkak baxtini bog'lab yuribdi!" [8, 143] nutqiy aktda illokutiv akt "u bir erkak, zo'r bir erkak bo'lsa-da baxtini bog'lab yurgani oilaviy omadsizligi ya'ni oila qurmaganligi haqida xabardor qilish" va unda afsuslanish illokutiv kuchi bo'lganligi uchun ekspressiv turiga kiradi.

Ushbu tahlil natijalaridan shuni xulosa qilish mumkinki, illokutiv akt nutqiy harakat mazmunini ifodalashda ahamiyatli sanalib, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqotni yoritib berish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot tilshunoslar uchun pragmalingsitika sohasiga doir tadqiqotlarni amalga oshirishda muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arso Setyaji. How speech acts work in translation: an analysis on speech acts in translating a script of Titanic film //UNS Journal of language studies. – 2014. Vol. 03 – №. 01. – P.18.
2. Azimova S.X. Pragmatika va nutqning lingvopragmatik hususiyatlari. 2th International Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts. – Germany, 2021. – B.182.
3. Hoshimov O'. Nur borki, soya bor. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977. – B.117.
4. Leech G.N. Principles of pragmatics. – New York: Longman, 1983. – P.106.
5. Peter Wilfred Hesling Smith. Speech act theory, discourse structure and indirect speech acts: work for the degree of doctor of philosophy. – University of Leeds, 1991. – P.8.
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika: monografiya. – Toshkent, 2008. – B.83-91.
7. Searle J.R. A classification of illocutionary acts //Language in society. –1976. – Vol. 5 – №. 1.– P.1-12.
8. Tog'ay M. Oydinda yurgan odamlar. – T.: Nurafshon-kitob-ta'minot, 2022. – B.143.
9. Tog'ay M. Ot kishnagan oqshom. – T.: Nurafshon-kitob-ta'minot, 2022. – B.46.